

proti Reki. Skoznjo je šlo tiste čase do 57.000 tovornih konj letno. Največ pa so tovorili železo. Ko je kraj v 19. stoletju postal upravno in sodno središče, se je začel urbanizirati. Že poleti 1864. so tu ustanovili čitalnico, ki je bila po nastanku dvanajsta v Sloveniji.

Tu se je rodil Franc Bilc, duhovnik, Kopitarjev znanec, učen mož, pesnik in Vodnikov slovarski sodelavec.

Nekoliko mlajši Janez Bilc, tudi duhovnik in pesnik, je bil predvsem znan kulturni delavec in krajeписec (Šege in navade v Bistriški dolini).

Od tod je bil doma tudi Ivan Lah, sila plodovit pisatelj, časnikar in publicist, ki pa je zgodaj odšel iz domačega kraja in v njegovem delu menda ni sledu o tej dolini. Zato pa je posrečeno predstavil svoj drugi kraj, okolico Grosupljega in Dolenjsko sploh.

Iz Il. Bistrice so doma še Franc Pavlovec, slikar, Franc Valenčič, pesnik, Rado Pehaček, general in narodni heroj. Tu pa so živeli in delovali še skladatelj Fran Gerbič, prevajalec Ivan Vesel-Vesnin in drugi.

Preden zaključimo, je treba ugotoviti še tole: Okoli Il. Bistrice se je bila ena zadnjih bitk 2. svetovne vojne na naših tleh. V starih avstrijskih in italijanskih utrdbah pred Il. Bistrico so se zabarikadirale enote 97. nemškega korpusa in se trdo zoperstavile naši IV. armadi. V njenem sestavu je bila tudi 3. prekomorska brigada, sestavljena iz samih domačinov, Brkincev, Pivčanov, Kraševcev in Vipavcev, ki so se borili dobesedno za domači prag in mnogi na domačem pragu in na pragu svobode — potem ko je bil osvobojen tudi že Trst — umrli. Nemci (okoli 16.000 po številu) so se predali po krčevitih poskusih preboja proti zahodu šele 7. maja.

Spomenik prekomorskim brigadam in vsem padlim, ki je na Hribu svobode nad mestom, je delo kiparja Lenassija in arhitektinje Baragove. 3. prekomorska ima še poseben spomenik, delo kiparja Pohlena, pred OŠ »Dragotina Ketteja«.

In konec. Popis literarnih zanimivosti onkraj Snežnika, v Loški dolini in na Cerkniškem ni več moja naloga.

Franc Žagar

Pedagoška akademija v Ljubljani

STAVČNA ANALIZA IN SINTEZA

Stavčni analizi je v našem osnovnošolskem pouku gotovo odmerjeno dovolj časa. Problem je prej v tem, da ta analiza zaradi dolgotrajnega in mehaničnega drila začenja postajati nezanimiva za učence. V pričujočem članku bomo nanašali nekaj idej, kako naredimo razčlenjevanje stavkov prijetno in hkrati dovolj zahtevno, da se šolarji ne dolgočasijo ob njem. Večkrat bomo opozarjali tudi na razlike med tradicionalno stavčno analizo, kot je predstavljena v Bajec-Kola-

rič-Rupel-Šolarjevi Slovenski slovnici, in analizo, ki jo zastopa v svojih srednješolskih učbenikih Jože Toporišič.

Prve stavčne člene spoznajo učenci v četrtem razredu osnovne šole. Za začetek je lahko prav prijetna vaja »mešanje solate iz osebkov in povedkov«. Učenci na listke napišejo enostavne dvodelne stavke iz osebkov in povedkov, potem te listke prepolovimo, jih premešamo na dveh kupčkih in jih na slepo družimo. Tako nastanejo takile stavki:

Učitelj	laja.
Pes	sprašuje.
Učenec	mijavka.
Mačka	odgovarja.
Klop	je zanimiva.
Knjiga	je lesena.

Učenci se jim od srca nasmejijo, obenem pa začenjajo razlikovati vršilca od dejanja oziroma nosilca od stanja. Nekoliko manj smešna, toda še vedno zelo prikupna je nasprotna vaja: sestavljanje prepolovljenih stavkov v smiselne stavke. Tudi ta vaja za učence ni težka, saj podobne vaje pišejo pri začetnem opismenjevanju že v prvem razredu.

Nekoliko težja vaja od tega je spraševanje po podčrtanih besedah v stavku. S to vajo se učenci izpopolnijo v spretnosti pogovarjanja, obenem pa spoznavaajo odvisnost med besedami v stavku. Oglejmo si lažji primer take vaje:

OTROŠKO IGRIŠČE

V našem parku je otroško igrišče. Tu so gugalnice, vrtiljaki in tobogan. Majhni otroci se igrajo v pesku. Večji dečki mečejo žogo, a deklice vozijo svoje punčke. Na klopeh okoli igrišča posedajo mame, babice in dedki.

VPRAŠAJ SE PO PODČRTANIH BESEDACH:

Kaj je v našem parku?

Po teh predvajah zlahka preidemo k analizi enostavnejših stavkov:

Janko piše v dnevni sobi domačo nalogo.

Piše. (Povedek)

Kdo piše? Janko. (Osebek)

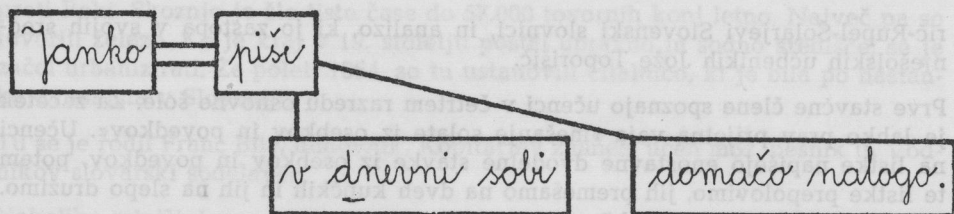
Kaj piše? Domačo nalogo. (Predmet)

Kje piše? V dnevni sobi. (Prislovno določilo)

Kakšno (katero) nalogo piše? Domačo. (Prilastek)

V kateri sobi piše? V dnevni. (Prilastek)

Učenci se morajo spraševati s celimi stavki, ne le z vprašalnicami; le tako bodo dobro spoznali medsebojno odvisnost besed in stavkov. Stavčne člene tudi grafično ponazarjamo. Precej je še v navadi razmikanje stavčnih členov, le da sedaj težimo za tem, da se pri ponazarjanju bolj ohrani besedni red v stavku, kot je bilo to pri stari vejnati analizi:

Zelo malo prostora na tabli ali v zvezku zavzame podčrtovalna analiza. V Sloveniji so po zaslugi številnih predavanj Jožeta Toporišiča v učiteljskih aktivih dokaj ustaljene vrste črt za stavčne člene:

Janko piše v dnevni sobi domačo nalogo.

~~~~~ povedek   — osebek   = predmet

..... prislovno določilo   .... prilastek

Pri spraševanju po stavčnih členih je v šolski praksi še več nerazčiščenih problemov. Prvi problem je način določanja povedka v stavku. Po starem smo se po njem spraševali: *Kaj se v stavku pripoveduje?* Vprašanje je bilo bolj formalno kot stvarno. Učenci so v začetku nanj odgovarjali kar s celim stavkom, šele kasneje jih je učitelj navadil, da so odgovarjali samo s povedkom. Češki metodik Přemysl Hauser priporoča spraševanje od osebkov po povedku in od povedka po osebkov: *Kdo piše? Janko. Kaj dela Janko? Piše.* V učbenikih Jožeta Toporišiča pa se povedek določa brez spraševanja: omogoča ga zlasti predhodno poznanje glagolov, pomožnih glagolov in drugih besednih vrst.

Poseben problem je dvojna vprašalnica. Nekateri prosvetni delavci, zlasti neslavisti, jo odklanjajo, češ da je v vsakdanjem govorjenju ne uporabljamo, vendar je to pri neživih samostalniki najbolj enostavno sredstvo za razlikovanje osebkov od predmeta, npr.: *Kdo ali kaj je v našem parku? Otroško igrišče. (Osebek). Koga ali kaj mečejo dečki? (Predmet).*

Pomembna poglobitev sodobne stavčne analize je večstopenjsko razčlenjevanje: najprej ugotavljamo štiri stavčne člene (povedek, osebek, predmet, prislovno določilo), šele nato pa prilastek ali povedkovo določilo. Nekateri učitelji se še niso čisto sprijaznili s to novostjo, vendar ima brez dvoma prednosti; spominimo se samo na mnoge stavke, ki smo jih po tradicionalni analizi razčlenjevali popolnoma nesmiselno, npr.: *Leto 1945 je bilo prelomno leto.* Ko smo določali osebek in povedek brez pripadajočih prilastkov, smo dobili samo tautologijo: *Leto je leto.* Možnih je še več stopenj razčlenjevanja. Na hrvaških in srbskih šolah je v navadi tudi groba analiza, pri kateri se razdeli stavek samo na osebkov in povedkov del. V Toporišičevih učbenikih so poleg analize stavčnih čle-

nov tudi primeri zelo fine analize morfemov. Kot kažejo nekateri metodični priročniki, tako analizo v zadnjem času zelo veliko gojijo na ruskih šolah.

Po novem učnem načrtu za slovenski jezik določajo učenci povedkovo določilo in prilastek šele v šestem razredu osnovne šole. Posebno povedkovo določilo povzroča učencem težave, npr.:

Andrejček je boječ.

Povedkovo določilo določijo kot prilastek. Zavaja jih vprašanje: *Kakšen je Andrejček?* Razložimo jim, da je glagol *je* v tem stavku samo vez, ki ima poleg sebe povedkovo določilo *boječ*. To razlago podpremo s primerjanjem približnih sinonimskih stavkov: *Andrejček je boječ.* — *Andrejček se boji.* Pač pa je v stavku *Andrejček je v klopi* glagol *je* polnopomenski in velja za samostojen povedek. To se vidi po možni zamenjavi z drugim glagolom: *Andrejček sedi v klopi.*

Včasih je nejasno, katera beseda v skupini je jedro in katera prilastek, npr.:

Kajetan Kovič je prišel v našo šolo.

Jedro je prvi samostalniček, drugi pa je prilastek. To lahko dokažemo s pretvorbo desnega samostalniškega prilastka v levi pridevniški prilastek: *Kajetan Kovič* — *Kovičev Kajetan*. Nemogoča pa je pretvorba: **Kajetanov Kovič*.

Dolgo časa so bili pri stavčni analizi kamen spotike količinski izrazi, zlasti števnik od pet dalje, npr.:

Pet brez raste na robu gozda.

Po starem smo spraševali: *Kaj raste? Pet, peterica. (Osebek). Katerih pet? Brez. (Prilastek).* Sedaj sprašujemo preprosteje in naravnije, ne oziramo se na formalno stran (1. sklon), ampak na vsebinsko smiselnost: *Kaj raste? Pet brez. (Osebek). Koliko brez? Pet. (Prilastek).*

Tudi razlikovanje predmetov in prislovnih določil je marsikdaj negotovo, npr.: *Otroci so šli v gozd po borovnice.*

Vprašamo se lahko na več načinov: *Po kaj so šli otroci v gozd? Čemu so šli otroci v gozd?* Tudi pogovorno rabljena vprašalnica *zakaj* se v šoli pogosto sliši. V takem dvoumnem primeru nam pomaga pretvorba stavčnega člena: *Otroci so šli v gozd, da naberejo borovnice.* Odvisnik kaže, da je bolj umestna vprašalnica *čemu* in da gre za prislovno določilo namena.

Jezikovne vadnice se izogibajo analizi frazeologemov, učitelju pa se mimogrede zgodi, da dá učencem analizirati tako besedno zvezo, npr.:

Ivo je vrgel pogled na morje.

Pri površni analizi določimo: *Kaj je vrgel? Pogled. (Predmet).*

Razčlenjujemo prav tako, kot bi razčlenjevali stavek: *Vrgel je kamen.* Če malo pomislimo, spoznamo, da take zveze ne kaže cepiti, saj ima enoten pomen: *na hitro je pogledal.*

Nekatere besede se sploh ne dajo določiti kot stavčni člen, npr.: *Steklo so poznali že Feničani.* Pa ti *pride domov* šele *opolnoči*. Členki, vezniki in zaimki s čustveno vrednostjo niso odvisni od drugih besed v stavku in se zato po njih ne da spraševati.

V zadnjih razredih osnovne šole učenci razčlenjujejo zložene stavke. Ustaljena navada je, da zamenjujejo stavčne člene z odvisniki, npr.: *Delavec zasluži plačilo. Kdor dela, zasluži plačilo.* Pri teh zamenjavah bi učenci utegnili dobiti vtis, da je odvisnik samo nespretno parafraziran stavčni člen; zato so koristne take izpeljave, pri katerih vsebuje odvisnik več informacij kot stavčni člen:

Javil je prihod.

Javil je, kdaj pride.

Javil je, da pride.

Javil je, kam pride.

Javil je, kdo pride.

Poleg tega je v navadi tudi spraševanje po odvisnikih. To ne gre čisto brez težav. Učenci težko ločijo časovni odvisnik od pogojnega, npr.: *Če imam denar, si kupim bonbone.* Sprašujejo se: *Kdaj si kupim bonbone?* Šele polagoma jih navadimo spraševati: *S katerim pogojem si kupim bonbone?*

Večkrat je težko potegniti mejo med prilastkovim odvisnikom in drugimi odvisniki, npr.:

Kar se Janezek nauči, to Janez zna.

Možna sta dva načina spraševanja: *Kaj Janez zna? To. Katero to Janez zna? Kar se Janezek nauči. (Prilastkov odvisnik).* — *Kaj Janez zna? Kar se Janezek nauči. (Predmetni odvisnik).* Besedico *to* pa štejemo samo za nekakšen povzetek predmetnega odvisnika. Naravnejši in boljši je drugi način.

Za podredji učenci analizirajo priredja. Dostikrat jih ugotavljajo kar mehanično po vrstah veznikov. Če hočemo razvijati miselno aktivnost, so koristne vaje, pri katerih učenci v priredja vstavljajo primerne veznike in ločila, npr.:

Prebudil sem se ... vstal.

Povabili smo ga ... ni prišel.

Mi delamo ... vi se igrate.

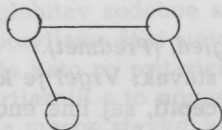
Deževalo je ... nisem šel na sprehod.

Prepisal je ... prerinjal.

Tudi analizo zloženih stavkov grafično ponazarjamo. Pripravno je ponazarjanje s podčrtovanjem, s krogi ali s simboli. Znaki za vrste priredij žal niso tako ustaljeni kot vrste črt za stavčne člene:

Deklica, ki nosi smučarske hlače, je bila prva.

Povej mi, s kom hodiš, in povem ti, kdo si.

$S/s + S/s$

Priredja: + vezalno × protirno — stopnjivalno

V ločno ← vzročno → sklepalno : pojasnivalno

Pri razčlenjevanju stavkov zastopamo vidik poslušalca ali bralca, postavimo pa se lahko tudi v vlogo pripovedovalca ali pisca. Tako je poleg stavčne analize možna tudi stavčna sinteza. Ta je celo bolj plodna kot stavčna analiza, saj pri konstruiranju stavkov bolj občutimo jezikovne probleme kot pri razčlenjevanju že izgotovljenih stavkov. Pri mnogih zahodnih narodih so šolske jezikovne vadnice polne vaj za stavčno sintezo. Z njimi je zagotovljeno večkratno ponavljanje določenega stavčnega modela, postopno izboljševanje otroškega jezika in prehajanje od pisanja preprostih stavkov do sestavljanja spisov. Ker so pri Sloven-
cih take vaje še precej redke, jih bomo predstavili z več primeri:

NAKUPOVANJE

Andrej

zavoječek	pivo
steklenica	cigarete

Marjetka

kozarec	pralni prašek
vrečka	marmelada

Mojca

zavitek	margarina
kilogram	moka

Janko

kozarec	kruh
hlebec	med

Vesna

liter	jajce
deset	mleko

Tomaž

konzerva	gorčica
tuba	pašteta

PIŠI TAKOLE:

Andrej je kupil zavojček cigaret in steklenico piva.

KAM JE METKA DALA PRSTAN?

v torbico	pod namizni prt
v predal	v ponev
na okensko polico	med žlice

1. PIŠI TAKOLE:

Ali je Metka dala prstan v torbico?

2. PIŠI TAKOLE:

Ali je prstan v torbici?

PO ČEM SPOZNAŠ GOZDNA DREVESA?

Bor:	rdečkasto lubje, dolge iglice
Smreka:	kratke iglice, viseči storži
Macesen:	trdo lubje, mehke iglice
Bukev:	gladko deblo, jajčasti listi
Hrast:	razbrazdano deblo, zvite veje
Breza:	belo lubje, svetli listi
Kostanj:	suličasti listi, užitni plodovi

PIŠI TAKOLE:

Bor ima rdečkasto lubje in dolge iglice.

KMETOVANJE NEKDAJ IN DANES

Nekdaj:

Danes:

konj

traktor

kosa

kosilnica

srp

kombajn

ročna žaga

motorna žaga

vodnjak

vodovod

PIŠI TAKOLE:

Nekdaj je konj vlekel voz. Danes ga vleče traktor.

KOPANJE V REKI

Ko smo prišli k reki, smo se kopali. Ko smo se okopali, smo se lovili. Ko smo se naveličali te igre, smo igrali odbojko. Ko smo nehali igrati, smo šli nabirat maline. Ko smo se najedli malin, smo šli domov.

PIŠI DRUGAČE:

Poleti smo se kopali v reki.

OTROCI SE BAHAJO

Mojca:

najlepša punčka

Urška:

najbolj zanimiva knjiga

Branko:

največja žoga

Tonček:

najboljše smuči

Karmen:

najbolj moderna obleka

Mirko:

najmočnejši brat

1. PIŠI TAKOLE:

Mojca je rekla: »Najlepšo punčko imam.«

2. PIŠI TAKOLE:

Mojca je rekla, da ima najlepšo punčko.

KAKŠEN NAJ BI BIL OTROK?

Otrok, ki gre pazljivo čez cesto

ki takoj napiše domačo nalogo

ki se dosti uči

ki izpolnjuje ukaze

ki ne razgraja

ki je tiho zaradi bolne babice

marljiv, miren, obziren, previden, reden, ubogljiv

UREDIL IN PIŠIL TAKOLE:

Otrok, ki gre pazljivo čez cesto, je previden.

V SLABEM VREMENU NA CESTI

Deževati	vključiti brisalce	videti skozi vetrobransko steklo
Biti megla	prižgati meglenke	videti čim dlje
Biti poledica	nasaditi zimske gume	ne drseti pri vožnji
Snežiti	natakniti snežne verige	lahko voziti navkreber
Biti mraz	vključiti gretje	ne zebsti v noge
Zmrzovati	zakriti motorni pokrov	lažje startati

PIŠIL TAKOLE:

Kadar dežuje, šofer vključi brisalce, da vidi skozi vetrobransko steklo.

Upajmo, da smo zadovoljili bralce z idejami za poživitev stavčne analize. Seveda v članku niso izčrpani vsi problemi. Nič nismo obravnavali smiselnega osebka, notranjega predmeta, povedkovega prilastka. Treba bi bilo razpravljati o enodelnih in dvodelnih stavkih, besednem redu, nepravilnih oziralnih stavkih, stilistični pestrosti idr. Raziskovati bi bilo treba, kolikšna dolžina stavkov je primerna za učence različnih starosti. Razmišljati bi morali, iz kakšnih besedil naj bi zajemali gradivo za stavčne analize in sinteze. Ugotoviti bi bilo treba, koliko časa so učenci pozorni pri teh vajah. Brez dvoma so vaje v analiziranju in sintetiziranju stavkov tako pomemben člen v jezikovnem in celotnem šolskem pouku, da zaslužijo pogostnejše razpravljanje.

Literatura:

- Přemysl Hauser, Skladba na základní devítileté škole, Praha 1973;
Jože Toporišič, Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku, JiS 1968;
Jože Toporišič, O stavku, stavčnih členih in razmerju med povedkom in osebkom, JiS 1968;
Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik, 1, 3, Maribor 1965, 1967;
Weisgerber — Heilger, Unsere Sprache, 4. Schuljahr, Verlag Ferdinand Kamp Bochum, 1969.

Fran Ramovš

OD KOD RODBINSKO IME SLOVENSKIH KRAIGHERJEV?

(Ponatis iz LZ 1919)

Čul sem pred kratkim v nekem pogovoru trditev, da je rodbinsko ime *Kraigher* v zvezi s krajevnim imenom *Kraig* (severno Sv. Vida na Koroškem v dolini rečice Wimitz), ki je slovanskega izvora, ker tiči v njem slovenska beseda *kraj*, »locus«. Ta trditev mi je dala v roke pero, da napišem par vrstic. Otto Kämmel, Anfänge deutschen Lebens, str. 147, imenuje med slovenskimi krajevnimi imeni že omenjeni *Kraig* in ga spaja z besedo *kraj* (opom. 1.: »Kraj - Kraig«). Ta razlaga pa že nelingvista ne more zadovoljiti, ker odkod naenkrat -g; vemo sicer,